

A voluntarizmus tere.

A pártok szerepe a törésvonalak kialakulásában

Bevezető

Számos kutató (Dalton, Flanagan, Franklin, Mackie, Valen) szerint Nyugat-Európában a társadalmi törésvonalakon alapuló pártpolitika a múlté.¹ A világ más tájain, így például Észak-Amerikában mindig is a rokkani törésvonalmodellől eltérő képletekkel írta le a politikatudomány a polgárok és a pártok politikai viselkedését.² A posztkommunista Európában pedig egymásnak ellentmondó folyamatok zajlanak: nagyfokú szavazati ingadozás egyfelől, a szavazói csoportok közé szinte áthatolhatatlan politikai határokat húzó közösségi konfliktusok újraéledése másfelől. Azonban akármelyik régiót tekintjük is, azt kell megállapítanunk, hogy az elkülönülő társadalmi profillal és világos azonosságtudattal bíró szervezett csoportok küzdelme kivételes jelenség a modern politikában.

A polgárok szavazata és a politikusok szövetségei mögötti mélyebb társadalmi struktúra fellelése ugyanakkor a politikatudomány egyik leglegitimébb vállalkozása. A pártrendszerek változása, a váratlan választási eredmények vagy az ismert társadalmi kategóriák gyenge hatása a politikai viselkedésre még nem bizonyíték az ilyen struktúrák hiányára.

E mély struktúrák megragadására használható a törésvonal-fogalom, de némi módosítással. Lipset és Rokkan nyomán Bartolini és Mair, valamint Knutsen és Scarbrough dolgozta ki e fogalom immár klaszikus meghatározását.³ E szerint a definíció szerint törésvonal alapú politikai konfliktusról akkor beszélhetünk, ha a szemben álló társadalmi csoportok önmagukba zárkoznak. A csoportok közötti izoláció azért jöhet létre, mert a társadalmi-strukturális kategóriák (például felekezet, osztály stb.), a csoportidentitás, a politikai attitűdök és a politikai szerveződés egymást erősítve húznak falat a csoportok közé.

A nagy, jól szervezett, élesen elkülönülő társadalmi makrocsoportok viszonylagos hiánya szükségessé teszi, hogy a szélesebb körű használhatóság érdekében valamelyest lazítsunk ezen a megközelítésen.⁴ A jelen tanulmányban a „törésvonal”-politikát a politikai versengés olyan mintázataira alkalmazom, melyek a társadalom kognitív, érzelmi és kapcsolati struktúráiba vannak beágyazódva, s nem pedig a napi ügyeknek, a kormányzati teljesítmény értékelésének vagy a politikusi személyiségek kisugárzásának

¹ Dalton et al. 1984, Franklin–Mackie–Valen 1992.

² Rokkan 1999, Lipset–Rokkan 1967.

³ Bartolini–Mair 1990, 212–220; Knutsen–Scarbrough 1995, 494.

⁴ Bartolini és Mair definíciójának számos előnye van az olyan, puhább meghatározásokkal szemben, mint amilyen e dolgozatban is található. De a vizsgálható, jelenleg létező empirikus univerzum szempontjából egyszerűen túl magasra rakja a mércét.

függvényei. A lazább definícióhasználaton túlmemően a törésvonalak olyan megközelítése mellett is érvelni kívánok, amely nagyobb hangsúlyt fektet a cselekvőkre, mint az tipikusan szokás.

A voluntarista megközelítés érvei

A rokkani modellt kiindulópontként használva a legtöbb törésvonal-elemzés manapság azt vizsgálja, hogy mennyiben tükrözi vissza a pártrendszer a társadalom szerkezetét. Még azok a kutatók, akik elismerik a strukturális különbségek (át)politizálásának fontosságát (Lane, Ersson, Dalton, Rae, Taylor, Knutsen, Scarbrough), sem igen tesznek mást, mint hogy kimutatják a pártpreferenciák, valamint a társadalmi-demográfiai és az attitűdváltozók kapcsolatának szorosságát.⁵ A folyamat, melynek révén e háttérváltozók és a pártpreferenciák összekapcsolódnak, általában kívül esik a vizsgálódások körén. A törésvonal-kutatások a politika társadalmi meghatározottságát feltételezik, az alulról felfelé ható folyamatokra helyezve a hangsúlyt. A „törésvonalmodell” a politika „szociologikus modelljének” szinonimájaként jelenik meg.

A „szociologikus” megközelítések legitimek, de az eredeti rokkani felfogás lehetővé tesz egy tőlük eltérő, elitistább és voluntaristább felfogást is. Számos elméletalkotó (például Sartori, Di Palma, Zuckerman, Mair) sürgette az ilyen megközelítéseket,⁶ az azonban meglehetősen ritka, hogy empirikus kutatók követnék ezt az irányt (a létező példák közül említést érdemel Kitschelt, Przeworski és Sprague).⁷

Lipset és Rokkan klasszikus művében a politikai ellentétek jól definiált társadalmi-strukturális háttérrel rendelkeznek, ám a törésvonalak kiépülését konkrét politikai cselekvők és normák határozták meg. A vallási törésvonal (melyet manapság tipikusan úgy vizsgálnak, hogy megnézik a vallásosság, a felekezeti hovatartozás és a pártpreferenciák asszociációjának szorosságát) konkrét cselekvők, az egyházi és állami vezetők közötti konfliktusból bontakozott ki. A (katolikus) egyház viselkedése nemcsak a vallási, hanem a városi-vidéki ellentéteket és a munkás-tőkés törésvonalat is befolyásolta. Az európai politikai paletta szempontjából az egyik legfontosabb kérdés az volt, hogy az adott országban működő egyházi vezetőknek megvolt-e a képessége és az akarata egy nem szocialista munkásosztályi szubkultúra megteremtésére. Ha igen, akkor ez a szubkultúra és a ráépülő erős keresztény centumpárt léte megakadályozta a későbbiekben is a kétpólusú politizálás kialakulását.

Rokkannál a szervezeti erőforrások, a választási stratégiák, a lehetséges koalíciók konkrét ára és haszna, valamint traumatikus történelmi események határozzák meg, hogy mely társadalmi különbségek jelennek meg politikai és pártalternatívákként. Nem kétséges, hogy a központ és a periféria, a történelmi egyházak és a radikális vallási mozgalmak, valamint a konzervatívok és a liberálisok közötti feszültségeknek komoly szerepük volt a 19. századi Nagy-Britannia történelmében. Azonban az eredmény nem

⁵ Például Lane–Ersson 1994, Dalton 1998, Rae–Taylor 1970, Knutsen–Scarbrough 1995.

⁶ Sartori 1969, Di Palma 1973, Zuckerman 1975, Mair 1997.

⁷ Kitschelt 1994, 1995, Kitschelt et al. 1999, Przeworski–Sprague 1986.

hat-, hanem kétpártrendszer lett. A rokkani megközelítés⁸ ezt a képletet az intézményi küszöbök és az érdekcsoportok között koalíciókat létrehozó politikai vállalkozók cselekedeteivel magyarázza. Vagyis a politikai aktoroknak kulcsfontosságú szerep jut a törésvonalrendszer kontúrjainak megrajzolásában. A politikai konfliktusok mintázata nem jósolható meg a társadalmi struktúra alapján.

Azok is, akik elismerik a politikai vállalkozók szerepének fontosságát, hajlanak arra, hogy a Rokkan- és Lipset-féle érvelés strukturalista oldalát hangsúlyozzák. Stefano Bartolini modelljében például az „érdekkülönbségekből fakadó ellentétek kialakulása” és a „szembenállások konfliktusokká kristályosodása” megelőzi a „híveket mobilizáló politikai vállalkozók szövetségének kialakulását”.⁹ Ahogy azonban a fenti példák mutatták, a politikai aktorok maguk kezdeményezhetik a társadalmi „szembenállások kikristályosodását”.¹⁰ A politikai elitek interpretáló keretei határozzák meg azt, hogy az érdekellentéteket konfliktusként éli-e meg a társadalom.

Az e helyütt propagált voluntarista, felülről lefelé tekintő (vagyis a politikusok érdekeiből kiinduló) megközelítéseknek is tovább kell menniük a politikai vállalkozók stratégiai választásainak és diskurzusának vizsgálatán ahhoz, hogy a törésvonal-tematikán belül maradjunk. Szisztematikus kísérletet kell tenni a társadalmi-demográfiai és attitűdinális jellemzők és az elitviselkedés összekapcsolására, a pártok üzeneteit kezelve „független változóként”. Ebben a megközelítésben a pártok mint érdekek, értékek, kulturális miliók és társadalmi hálózatok összekapcsolói jelennek meg.

Kombináló pártok

A politikai tér alakítása közepette a pártok intézményi és társadalmi korlátokkal találják magukat szembe, és ezekhez a korlátokhoz igazítják üzeneteiket. De ugyanakkor hangsúlyoznak vagy háttérbe szorítanak társadalmi különbségeket, csoporthatárokat mozdítanak el, megrajzolnak, megerősítenek és eltörölnek politikai identitásokat.

A „politika előtti” életpasztalatok és beállítódottságok léte lehetőségeket és korlátokat is jelent a politikusok számára. Mobilizálhatják a strukturális és attitűdinális különbségeket, de a különböző csoportok számára egyaránt vonzó szimbólumok felmutatásával egyesíteni is tudják e csoportokat. A mozgáster meglehetősen nagy, mivel érdekek és értékek számos különböző módon kapcsolhatók össze. A politikusok kombinációs tevékenységét leginkább két tényező befolyásolja: az adott kultúrában már legitimitást nyert strukturális és attitűdinális kombinációk léte, valamint az egyes politikai rendszerekre jellemző hatalomszerzési küszöbérték. A második tényező arra ösztönzi a pártokat, hogy olyan kollektív identitáso-

⁸ Rokkan 1999, Lipset–Rokkan 1967.

⁹ Bartolini 2000, 13.

¹⁰ Mindezen érvek miatt az a sokszor felbukkanó megfogalmazás, mely szerint a pártok a politika világába transformálják, fordítják a törésvonalakat („cleavage-translation”), félrevezető. Törésvonalak eleve nem léteznének olyan politikai elitek nélkül, amelyek nem képesek a konfliktushelyzet megfogalmazására.

kat generaljának, amelyek elég nagyok ahhoz, hogy garantálják a párt parlamenti képviselőjét, sőt akár azt is, hogy a párt többségi hatalmat szerezzen.¹¹

Összefoglalva, a törésvonalak rendszere három tényező: a politikai vállalkozó, a társadalom prepolitikai preferenciái és a korlátozó intézményi struktúra összjátékának az eredménye. A politikai vállalkozók az érdekeket, értékeket, a formális és informális struktúrákat politikai táborokká gyúróják össze. A cél a politikai hivatal elnyerése, s ezért olyan szövetségeket hoznak létre, amelyek a hatalmi küszöb fölé emelik őket.

A küszöbérték minden hivatalra vágyó politikust korlátoz, akár önmagáért, akár programok kivitelezéséért akarja a hivatalt. Amennyiben egy adott párt mérete a küszöbérték alá esik, politikusainak végig kell gondolniuk, hogy milyen koalíció segítené a pártot a végrehajtó hatalomhoz. Amennyiben a szavazótáboroknak kevés közös tartalmi ismérvek van, vagy ha az intézményes szabályok kis pártoknak is lehetővé teszik, hogy befolyást gyakoroljanak, a koalíció pártok közötti együttműködés formáját ölti. A 20. század közepén Skandináviában a vörös-zöld koalíció ezt a képletet példázta. Amennyiben a törésvonalnak létezik közös nevezője, s amennyiben a szavazatok parlamenti mandátumokká átalakítása bünteti a kis pártokat, az eredmény a kisebb törésvonalnak egy átfogóbb választóvonalba való olvadása lehet. A brit Konzervatív Párt, amely a 19. században városi és vidéki érdekeket kapcsolt össze és képviselt, az utóbbi folyamatra példa.

A sikeres integrálódás révén olyan képlet alakul ki, melyet „mozaik-törésvonalpárt”-nak nevezhetnénk: olyan pártokról van szó, melyeknek sokrétegű szavazótáboruk van, de nem azért, mert a párt nem csoportérdekek kifejeződéséül működik, hanem mert egyszerre több különálló csoportot képvisel. Az ilyen pártokat könnyű a választási statisztika révén félre-klasszifikálni. Az ötvenes évekbeli német CDU említhető példaként. A pártnak sikerült vezetőségében is és szavazótáborában is egyesíteni a katolikusokat és a protestánsokat. A felekezeti hovatartozás ezért a szavazatok gyenge magyarázójává vált. Ezenközben azonban a felekezetiesség a párt lényegi eleme maradt. Csupán az történt, hogy a párt nem egy, hanem két közösséget képviselő intézménnyé vált.

A nagyobb szegmensek egyesülése akkor lehet sikeres, ha létezik egy olyan politikai cselekvő, amely képes beazonosítani a közös ideológiai nevezőt, és létre tud hozni egy olyan szervezeti struktúrát, amely aggregálja az érdekeket. A jelen dolgozat mellett érvel, hogy a magyar Fidesz ilyen cselekvő. A Fideszre fókuszálva demonstrálni akarom az ágencia (cselekvés) szerepét a törésvonal-formálódásban.

Egy különösen sikeres és hatékony pártot és egy meglehetősen képlékeny törésvonal-struktúrát választottam az elemzésre. Nem tipikus, inkább szélsőséges esetről van szó tehát. A szélsőséges esetek tanulmányozása bizonyos mechanizmusokat különösen tisztán hoz felszínre, és alkalmas arra, hogy egy adott jelenség teljes potenciálját feltárja. Az esettanulmány mint műfaj pedig különösen alkalmas arra, hogy a pártok és a törésvonal-formálódás közötti dinamikus folyamatokba bepillantást nyerjünk.

¹¹ E tényező döntő szerepe a politikának mint stratégiai koordinációs tevékenységnek a felfogásából fakad (Cox 1997).

A dolgozat empirikus része a következőképpen strukturálódik. Először is áttekintem a Fidesz által bejárt ideológiai és szervezeti utat. Majd egészen röviden szembeállítom az MSZP pályagörbáját a Fideszé-vel. Végül pedig megvizsgálom a pártrendszerben és a választók sajátosságaiban bekövetkezett változókat, amellel érvelve, hogy a Fidesz döntéseinek alapvető szerepük volt e változásokban. Az empirikus vizsgálat fő célja annak kiderítése, hogy a pártok szavazói profiljai illeszkednek-e a pártelitek által küldött üzeneteknek.

A törésvonal-irodalomban a pártokat tipikusan programjukkal jellemzik, s a programatikus profilt a szakértők becslése vagy a programok tartalomelemzése révén írják le. Azonban, ahogy ezt Bartolini és Mair is írja, a törésvonalak sajátossága éppen az, hogy nemigen hagynak teret a programok, kormánypolitikák és jelöltek racionális összevetésének.¹² Érdemesebb tehát olyan sajátosságok révén megragadni a pártok ideológiai pozícióját, melyek a nem kalkuláló választók számára is jól érzékelhetők. Ilyen a pártelitek beszédmódja, önjellemzése és koalíciós preferenciái.

A pártoknak e jellegzetességeit, melyeket a szavazók felé küldött üzenetekként értelmezek, a szavazók társadalmi-demográfiai és attitüdinális jellemzőivel fogom összevetni. A társadalmi háttér tekintetében a vallásosságot, az urbanizáltságot és a kort fogom figyelembe venni. A vallásosság és a város-vidék ellentét Rokkan törésvonalmodelljének egyik központi változója. E tényezők a magyar választói viselkedés fontos magyarázói. Meghatározóbbak, mint az osztály-hovatartozás, a közéleti vitákban fontos szerepet játszanak, és csoportidentitások kapcsolódnak hozzájuk.¹³ A vallásosság rendelkezik jól azonosítható intézményi szereplővel is, az egyházzal. A kor kevésbé kapcsolódik a klasszikus modellekhez, de a posztkommunista országok választási viselkedésének egyik legfontosabb meghatározója.

Az attitüdinális mezőből a bal-jobb identitást és a tekintélyelvűséget vizsgálom. A tekintélyelvűséget részben azért választottam, mert a politikai tér önálló, a (gazdasági) bal-jobb tengelytől független dimenziójaként jelenik meg Európa számos országában.¹⁴ De a tekintélyelvűség mindenekelőtt azért fontos változó, mert kapcsolatot teremt a politikai célok és a pszichológiai beállítódottságok között, s ezáltal – a vallásossághoz hasonlóan – politikán kívüli alapot biztosít a politikai orientációk számára.

Az empirikus elemzés mindenekelőtt logisztikus regressziókból áll. A modellek magyarázóerejét (illeszkedését) az úgynevezett Nagelkerke R^2 mutatja. Sajnos nem olyan jól interpretálható számról van szó, mint a lineáris regresszió R^2 -ének esetében. Például a kétszer akkora Nagelkerke R^2 nem jelez kétszer jobb illeszkedést. Azonban durva rangsor felállítására, a Wald statisztikához tartozó szignifikanciaszinttel együtt, alkalmas.

A Fidesz ideológiai útja

¹² Bartolini–Mair 1990.

¹³ Tóka 1992, Enyedi 2000, 2003.

¹⁴ Middendorp 1978, 1989; Eysenck 1954; Kitschelt 1992, 1994, 1995; Evans–Heath–Lalljee 1996 stb.

A Fidesz antikommunista volt 1988-ban, és ma is az. Szinte minden más releváns aspektusban megváltozott. A többi magyar párt is változott, de a Fidesznek kellett a leghosszabb utat megtennie ahhoz, hogy mai pozíciójáig elérkezzen. Az eredeti Fidesz magát radikálisnak, liberálisnak és alternatívnak tekintette.¹⁵ A párton belüli közvetlen demokrácia gyakorlata, a párt kulturális értékei és aktivistáinak nonkonformista viselkedése, valamint vezetőinek ambíciója, hogy újfajta politizálási stílust teremtsenek, a nyugati zöld pártokhoz tette hasonlónak.

A hagyományos párttá való konszolidálódás hamar – bár nem konfliktusok nélkül – bekövetkezett, s ezzel párhuzamosan a liberális jelleg elhomályosította az alternatív és a radikális jellemzőket. Pragmatizmusával és professzionalizmusával a párt rendkívül népszerűvé vált, miközben számos önmagában népszerűtlen liberális jellegzetességet is megőrzött (pénzügyi szigor, kisebbségek védelme stb.). Antiklerikális volt: az egyházi vezetőség átvilágítását követelte, a világnézetileg semleges iskolarendszer pozícióit védte, és elutasította az egyházi tulajdon reprivatizációját. 1992-ben a párt csatlakozott a Liberális Internacionáléhoz.

Népszerűsége ellenére a Fidesznek kevés esélye volt arra, hogy egyedül kormányozzon, vagy akár csak arra, hogy dominanciája legyen a jövőbeli kormányban. Az SZDSZ és az MSZP potenciális koalíciós partnereknek tekintették egymást az első parlamenti ciklus végén, s mindketten kizárták a jobboldallal való kormányzást. A velük való koalíció az antikommunizmus feladását és a kisebbik partner szerepének elfogadását jelentette volna. Az aktuális kormányoldal meggyengülése révén egy jobboldali koalícióban való részvétel jóval nagyobb súlyt ígért a Fidesz számára.

E stratégiai megfontolásokkal összhangban a párt módosítani kezdte ideológiai profilját. 1993-as kongresszusán Orbán Viktor bevezette a nemzeti liberális jelzöt. A választók nagy része valószínűleg nem tulajdonított volna ennek nagy jelentőséget, ám az újságírók és az implicit módon nemzetietlennek nevezett SZDSZ vehemensen reagáltak, így a váltást a politikával csak marginálisan foglalkozók is érzékelték. A következő időszakban az SZDSZ-szel való partnerség fenntartása mellett a párt fokozta antikommunista retorikáját, és gesztusokat tett a jobboldali pártok felé. A kormánnyal ellenséges közvélemény már nem látott garanciát a Fideszben a kormányváltásra, és elfordult tőle.

Az elveszített 1994-es választás után tovább zajlott a párt identitásának és retorikájának módosítása. Orbán a kereszténységről mint politikai vezérfonalról kezdett beszélni. Ekkor vált a család és a polgár a párt programjának központi kategóriájává. 1995-ben a párt „Fidesz – Magyar Polgári Párt”-ra módosította nevét,¹⁶ ezzel téve egyértelművé, hogy az antiszocialista tábort ő kívánja koordinálni.

Ez kockázatos ambíció volt. Olyan stratégiát igényelt, mely elég radikális ahhoz, hogy a párt új pozícióját láthatóvá tegye, ám egyben elég rugalmas is, hogy az ideológiailag nem elkötelezett szavazók számára is elfogadható legyen. A párt karizmatikus vezetőjére eső egyre nagyobb hangsúly sokat segített mindkét cél elérésében. Modern kampánytechnikák alkalmazásával párhuzamosan a Fidesz zárt ajtós tanácskozások sorát folytatta, rábírva a jobboldal intellektuális és spirituális vezetőit, hogy zárják soraikat Orbán mögött. Külön hangsúlyt fektetett a párt arra, hogy a történelmi egyházakkal elhitesse új, kleriká-

¹⁵ Bozóki 1989.

¹⁶ Az egyszerűség kedvéért a pártot továbbra is Fidesznek nevezem a tanulmányban végig.

lis pozícióit. A megbeszélések eredményeképpen az MDF a Fideszt támogatta 1998-ban, a szövetséget elutasító KDNP pedig elvesztette az egyházi támogatást.

A baloldallal való heves konfliktusok megszilárdították a Fidesz jobboldali hitelét, és segítettek kialakítani egy lojálisabb szavazóbázist. Az utóbbi fontos volt, hiszen a Fidesz korábban népszerű párt volt ugyan, de viszonylag kevesen azonosultak vele intenzíven. Paneladatok szerint a Fidesz bázisának a határai voltak a legátjárhatóbbak.¹⁷ Ezzel szemben a fő rivális, az MSZP, a választók közel egynegyedére, valamint az előző rendszerből örökölt társadalmi hálózatok lojális támogatására számíthatott.¹⁸ Az erőteljesebben ideologikus imázst és a civil társadalmi hálózatokhoz való kapcsolódást a Fideszen belül egyre többen a siker zálogának kezdték tekinteni.

A párt alapvető értékei tovább változtak. Az új identitás jól kirajzolódik Orbán Viktor tanácsadójának nyilatkozatából: „A jobboldali tábor egyértelmű értékeket vall: nemzet, család, hit, rend, a munka és az emberi méltóság megbecsülése stb. A másik oldal ezzel szemben azt mondja: szabadság, egyenlőség, testvériség, haladás.”¹⁹ A Fidesz nemcsak a jelszavakat (Isten, haza, család) vette át a Kisgazdapárttól, hanem hangsúlyosan képviselte a vidék és a kistelepülések érdekeit és mentalitását is.

Az egykor antiklerikális Fidesz 1995–96-ra elfogadta a tradicionális jobboldal szinte minden egyházpolitikai követelését. Kormányra kerülése után a párt megnövelte a történelmi egyházak támogatását, keresztény kormányfilozófiát hirdetett, megnövelte a közmédiában az egyházi műsorok részidejét, javasolta az egyházi esküvők állami elismerését és az egyházként való regisztráció megnevezését, stb. Ezekben az években a legtöbb klerikális javaslat nem is az egyházaktól, hanem a Fidesztől érkezett.

A nemzetközi politikai életben hasonló elmozdulás volt megfigyelhető. Kezdetben a holland baloldali liberális D’66 volt a Fidesz egyik legközelebbi partnere. A kilencvenes években a párt a jobboldali liberális holland VVD és a hasonló német FDP felé mozdult el. 1998 után Orbán a Néppárt jobbszélén elhelyezkedő CSU-val és Berlusconi-val alakított ki jó kapcsolatokat. 2000-ben a párt elhagyta a Liberális Internacionálét, és egy évre rá csatlakozott az Európai Néppárthoz.

Hazai pályán a Fidesz a jobboldali pártok közül is kitűnt azzal, hogy a baloldallal mindenfajta együttműködést elutasított. Még a hagyományos jobboldali pártokat is bírálta, ha azok dialógusba bocsátkoztak a baloldallal. A párt stratégiája arra irányult, hogy lehetetlenné tegye a politikai centrum kialakulását.

Az elit mozgása visszatükröződött a szavazók attitűdjeiben. A választók szimpátiakálákkal mért érzelmi terében a jobboldali bloktól legtávolabb még a Fideszt volt 1992-ben. Ám 1994-re már ők kerültek legközelebb a jobboldali koalícióhoz.²⁰ 1993-ban még az MSZP-szavazók második preferenciája a Fidesz volt.²¹ A paneladatok a két párt között nagy szavazói mozgás mutattak. Ez a csere azonban 1995-re lecsökkent, a két párt tábora szegregálódott.²²

¹⁷ Fábíán 1996.

¹⁸ Gázsó–Stumpf 1998.

¹⁹ *Magyar Hírlap*, 2002. december 7.

²⁰ Angelusz–Tardos 1999.

²¹ Polonyi–Závecz 1994.

²² Fábíán 1996.

Az 1998-as kampányban a Fidesz már szolid jobboldali identitással szerepelt. Az akkori állapotokat elit- és tömegkérdőívek segítségével rekonstruálhatjuk.²³ A választópolgárokat tavasszal, a képviselőket pedig ősszel, a parlamenti ülészek kezdetén kérdeztük meg.

A szimpátiaskálák jól tükrözik a kétblokkos versengés kikristályosodását. A Fidesz-képviselők nemcsak az MDF-et és az FKgP-t, hanem a radikális jobboldali MIÉP-et is jobban kedvelték, mint az MSZP-t és az SZDSZ-t. Öt évvel korábban az SZDSZ még testvérpárt volt, a Csurka-féle programot pedig nácinak nevezték a Fidesz vezetői. 1998-ra az SZDSZ ugyanannyira népszerűtlen volt a Fideszes képviselők soraiban, mint az ősjobboldali pártok parlamenti küldötteinek körében (1. táblázat).

1. táblázat. Szimpátiaskálák képviselők körében 1998-ban

Frakció	MDF	SZDSZ	FKgP	MSZP	Fidesz	MIÉP
SZDSZ	2,39	8,78	1,33	4,44	3,83	0,17
FKgP	6,06	1,65	9,44	1,18	7,35	6,00
MSZP	1,73	6,74	1,89	9,08	2,65	0,20
Fidesz	6,84	1,93	5,85	1,11	9,81	3,47
MIÉP	5,50	1,88	6,75	2,13	5,75	9,02

Forrás: MTA Stratégiai Kutatások program.

A Fideszt a szavazók és a képviselők a 0 és 10 közötti (tehát tizenegy fokú) bal-jobb skálán a 6-os és 7-es érték közé helyezték el 1998-ban²⁴ (2. táblázat). A Fidesz-szavazók önelhelyezése 5,76-os volt, a választópolgárok a Fideszt 6,5-re tették, míg a Fidesz-szavazók értékelése saját pártjukról 6,36-os volt. 1992-ben a Fidesz még valamivel az SZDSZ-től balra állt. A párt szavazói a tízfokú skálán 4,91-re helyezték magukat, s a választópolgárok átlagos értékelése a pártról 5,14-os volt.²⁵

1998-ra a két blokk legmérsékeltőbb pártjai távolabbra kerültek egymástól, mint a blokkon belüli szélső alternatívák. A szavazók a Fideszt és az FKgP-t egy blokk részének látták, miközben a média még javában vitatta, hogy nincs-e túl távol egymástól a két párt ahhoz, hogy koalícióra lépjenek.

²³ A tömegattitűdök vizsgálata egy országos véletlen mintán (N ≅ 1400) alapul. Az elitadatokat egy olyan kérdőíves vizsgálatból származnak, amelynek keretében a parlament 201 képviselőjét kérdeztük (Enyedi–Todosijevic 1999).

²⁴ A polgárok 75 százaléka és gyakorlatilag az összes képviselő képes volt a pártokat elhelyezni a bal-jobb tengelyen.

²⁵ Gázsó–Gázsó 1993.

2. táblázat. Pártok bal-jobb besorolása szavazók és képviselők véleménye alapján és a szavazótáborok bal-jobb önbesorolása 1998-ban

	MSZP	SZDSZ	Fidesz	MDF	FKgP	MIÉP
Összes képviselő becslése (szórás)	1,73 (1,94)	3,51 (2,67)	6,94 (1,62)	7,37 (1,77)	8,25 (1,40)	9,51 (1,01)
Saját képviselők becslése	2,31	4,78	6,26	8,00	7,39	8,25
Összes szavazó becslése (szórás)	2,95 (2,6)	4,01 (2,3)	6,5 (2,0)	6,2 (2,2)	7,09 (2,4)	7,88 (3,3)
Saját szavazók becslése	2,99	4,10	6,38	6,76	6,75	8,42
Saját szavazók önelhelyezése	3,64	4,19	5,76	6,72	6,03	7,33

Forrás: MTA Stratégiai Kutatások program és Medián Omnibusz kutatás.

A Fidesz szervezeti útja

A párt ideológiájának változásával párhuzamosan zajlott szervezeti átalakulása. A párt a nyugati zöld pártokhoz hasonlóan kollektív vezetőséggel és decentralizált struktúrával indult.²⁶ A centralizáció és az áramvonalasítás gyorsan haladt, és 1993-ra, de különösen az 1994-es választás után a Fidesz vált az ország egyik legcentralizáltabb, leghomogénebb és legfegyelmeltebb pártjává. Kevés tagja volt, és vezetői ismételtelen kifejezésre juttatták véleményüket, hogy a média által uralt ezredfordulón a pártszervezet vagy a tagság nagysága másodrendű. A könnyű szerkezetű szervezeti struktúra lehetővé tette, hogy a párt a népszerűtlenség időszakát komoly belső viták nélkül élje túl, biztosította a radikális ideológiai váltás lehetőségét, és megkönnyítette a modern marketingtechnikák alkalmazását.

Médiacentrikus időszakában a Fidesz nagyszerű eredményeket ért el, de súlyos és váratlan vereségeket is elszenvedett. 1992-es 33 százalékos népszerűsége 7 százalékra zuhant, és éppen hogy csak bekerült a parlamentbe.

E hullámhegyek és völgyek minden bizonnyal hozzájárultak a szervezeti stratégiai váltáshoz. A kilencvenes évek közepén a Fidesz nyilvánosan elismerte, hogy nagypárttá válásnak a társadalmi beágyazottság hiánya, a gyenge szervezeti háló és a tisztán parlamentre és médiára összpontosító stratégia a fő akadályai. A tanácsadók úgy látták, hogy a pártnak hátszóra van szüksége: szervezetek hálózataira, megbízható médiafórumokra és olyan elitcsoportok támogatására, amelyek társadalmi legitimitást, szakértelmet és egyéb erőforrásokat tudnak biztosítani neki. Ettől fogva a vezetőség rendkívüli energiát fordított a hagyományos jobboldali elitek, az egyházak és az 1956-os szervezetek megnyerésére: a program jellegű koncessziókon túl a párton és a párthoz kapcsolódó civil szervezeteken belüli pozíciókat ajánlott fel e köröknek. Ezenfelül új jobboldali szervezetek sorának megalapítását kezdeményezte vagy bátorította.²⁷

Ez a szervezeti stratégia folytatódott azzal, hogy a korábbi FKgP- és KDNP-tagok saját csoportot alakíthattak a Fidesz-frakción belül, s képviseletet kaptak a frakcióvezetésben is. A párt arra biztatta a Fi-

²⁶ Balázs–Enyedi 1996.

²⁷ Csizmadia 1998.

desz felé gravitáló jobboldali képviselőket, hogy maguk is alapítsanak egyesületeket. Ezek az egyesületek az agonizáló jobboldali pártok egykori szavazóit terelték a Fidesz felé. Ugyanezt szolgálta a kettős tagság bevezetése, lehetővé téve a jobboldali pártok tagjainak a Fideszhez való csatlakozását anélkül, hogy eredeti párttagságukat meg kellett volna szüntetniük.

A legradikálisabb lépések a 2002-es vesztes választási fordulót követték. A párt vezére utcai rendezvények sorát és polgári körök alapítását kezdeményezte. A polgári körök kettős célja a választási eredmények megfordítása és egy olyan ellentársadalom megszervezése volt, mely az ellenséges erők uralma alatt is biztosítani tudja a párt mozgalmi bázisát.

A százezreket mozgósító tömegdemonstrációk tapasztalata és a polgári körök sikere új lendületet adott a szervezetépítésnek. Az egyházi szervezetek ebben fontos segítséget jelentettek. Egy lelkész például így emlékezett vissza: „Amikor a gondolat megszületett, az én köreimben minden rózsafüzértársulat automatikusan polgári kör is lett.”²⁸

Hónapokon belül több mint tízezer polgári körrel adtak hírt a szervezők, melyek körülbelül százötvenezer embert fogtak össze.²⁹ E szám értékét jelzi, hogy a Fidesz tagsága csupán tízezer körül volt. A polgári körök megjelenésével a jobboldal integrációjának új, társadalomcentrikus fázisa érkezett el. A polgári körök elsődleges célja a baloldali kormány nyomás alatt tartása tüntetésekkel és aláírásgyűjtésekkel, de nem politikai funkciókat is büszkén vállalnak: véradás, jótékonykodás, a határokon túli magyarok támogatása, kulturális események szervezése stb. A polgári körök és a hozzájuk kapcsolódó intézmények, mint például a Hír Televízió révén a baloldal és a jobboldal között egy korábbinál magasabb fokú társadalmi izoláció jött létre.

2002 után a pártszervezet is átalakult. A kilencvenes évek „üzenerögztős párt”-jellege megfelelt a pártelit igényeinek és funkcionális is volt. Csak egy autonóm, a tagság által nem ellenőrzött vezetőség manőverezhette a Fideszt a pártrendszer liberális sarkából a konzervatívba. Radikális ideológiai váltás, mint a brit Munkáspárt esetében, feltételezi a centralizációt és a karizmatikus vezető által biztosított határozott vezetést.³⁰ Azonban a hatalom konszolidálása és a különböző érdekcsoportok integrálása komplexebb pártstruktúrát kívánt.

Az új szerkezet több ponton a társadalmi struktúrát modellezi.³¹ Külön szekciók alakultak munkások, nők, nyugdíjasok, mezőgazdasági dolgozók, értelmiségiek stb. számára. A tagozatok vezetői a párt vezetőségébe is bekerültek. A partnerszervezetek képviselői (kereszténydemokraták, kisgazdák, romák, fiatalok) a Fidesz parlamenti és európai parlamenti listáján szerepelve integrálódtak a pártba. A vezetőség rászorította a helyi szervezeteket arra, hogy kinyissák kapuikat a polgári körökből jövők előtt. Ennek

²⁸ Az MPEE konferenciája, 2002. november 30. <http://www.mpee.hu/dok/kiadvany.shtml>.

²⁹ A polgári körök szóvivője 2004 júniusában is tizenegyezer polgári körrel és több mint százhatvenezer tagról beszélt (*Népszabadság*, 2004. június 30.). A valóságos részvételi arányt nehéz megbecsülni, de minden bizonnyal meghaladja bármely párt tagságát.

³⁰ Smith 2001, Kitschelt 1995.

³¹ A szervezeti változások számos egyéb sajátossága (például a választókerületi szerveződés) kívül esik a tanulmány fókuszán.

eredményképpen a párt tagsága megugrott, körülbelül húsz-huszonezre. Ahogy a Fidesz új ideológiai orientációját névmódosítás jelezte 1995-ben, úgy a szervezeti stratégia változását is 2003-ban.

A szatellitszervezetek kialakítása és a velük való kapcsolatok intézményesítése, a tagságnövelés és a pártos médiaháttér kiépítése szemben áll az európai trenddel.³² A szatellitszervezetekre való támaszkodás tipikusan vagy jellemzője egy pártnak, vagy nem. Nemigen van példa jelentős váltásokra ezen a téren.³³ Véleményem szerint a Fidesz kivételes pályagörbéje a törésvonal-kiépülés felől érthető meg. A szervezeti stratégia segít a kisebb törésvonalakat egy átfogóba egyesíteni, és létrehozni a mozaik-törésvonalpártot.

Az MSZP pályagörbéje

Az MSZP és a Fidesz útja párhuzamos volt abban az értelemben, hogy mindkét párt szubkulturális jegyeket viselő kispártként indult 1989-ben, s fokozatosan vált nagy, a politikai paletta egyik oldalát domináló párttá. Különbőségük részben abból adódik, hogy az MSZP ezen az úton egy ütemmel a Fidesz előtt járt. A fontosabb különbség inkább a beágyazottságban, a törésvonalakhoz való viszonyban található. Míg a Fidesz fő feladata a kilencvenes évek második felében egy markáns ideológiai karakter és egy pártbarát kulturális és intézményi háttér kiépítése volt, az MSZP inkább túl kívánt lépni megörökölt társadalmi niche-én. Ennek megfelelően a kezdetben még sokat használt „bérből és fizetésből élők pártja” címkét a „nemzeti közép”, „modernizáció” és „köztársaság” jelszavak által fémjelzett, osztályok feletti retorikával váltotta fel. Az MSZP elfogadta a balliberális értékrendet, beleértve annak nacionalizmuskritikáját. Ugyanakkor egy depolitizált társadalom víziójával kampányolt, s számos, ideológiailag érzékeny kérdésben (kábitószer-használat, határokon túli magyarok, egyház-állam viszony) a jobboldallal való kompromisszumra készen, pragmatikusan viselkedett. A párt árokbetemetős, a „két Magyarország” gondolatát élesen támadó retorikája egy törésvonalaktól mentes ország képét rajzolta fel. A jelen kutatás szempontjából a kérdés az, hogy az MSZP-nek ez a Fidesztől eltérő, univerzalistább retorikája hatott-e a párt iránti preferencia és a háttérváltozók kapcsolatára.

A szavazóbázisok átalakulása

Adatok és hipotézisek

A strukturális változók szerepének átalakulását három adatbázissal fogom demonstrálni.³⁴ Az első kérdőíves vizsgálat 1994-ben zajlott (N=1000), a második 2000-ben (N=1002), a harmadik 2002-ben (N=1022). Az első és a harmadik kutatás felnőtt országos véletlen (többlépcsős mintavétellel és Leslie Kish-kulcs féle séta segítségével szerzett) mintán történt, melyet úgy súlyoztunk, hogy a felnőtt lakosság szerkezetét képezze le kor, nem, iskolázottság (és 2002-ben lakóhely) vonatkozásában. A második minta

³² Lásd Katz–Mair 1994.

³³ Poguntke 2000.

³⁴ A dokumentáció elérhető a Tárki honlapján.

szintén véletlenszerű séta és egy olyan kvóta kombinációja volt, mely biztosította a régió, lakhely, nem és kor szerinti reprezentativitást. A szokásos társadalmi-demográfiai változók mellett az adatbázisok tartalmaztak tízfokú bal-jobb önbesorolást és tekintélyelvűségi skálákat is. A tekintélyelvűséget mérő hét attitűdmondat azonos volt 1994-ben és 2000-ben. Öt item az Adorno és társai által megalkotott F-skálából származott, két itemet az Altemeyer-féle RWA-skálából vettünk át (annak a skálának a politikailag legneutrálisabb részéből válogatva, lásd *Appendix*). 2002-es skálánkban hét F-skála-item szerepelt, amiből öt azonos az előbbi skálákkal. A skálának a Cronbach-alpha által jelzett megbízhatósága kielégítő volt (0,79, 0,78 és 0,85).

A pártok pályagörbéjének elemzése alapján megfogalmazhatunk néhány hipotézist. Eszerint a Fidesz-preferenciának néhány háttérváltozóval való kapcsolata előjelet kell hogy váltson. Ilyen változó a tekintélyelvűség, a vallásosság és talán az urbanizáció. A Fidesz-szavazat általános társadalmi beágyazottságának ügyében az várható, hogy e beágyazottság az ideológiai elmozdulás időszakában csökken, majd az új pozíció megszilárdulása után újra növekszik. Ilyen változásokat csak hosszabb időszorra vonatkozó adatokkal tudnánk megfelelően kimutatni. Jobb híján a három adatbázis felfogható a pályagörbe három szakaszának reprezentánsaként: az 1994-es a liberális, a 2000-es a nemrég konzervatívra vált, a 2002-es a már stabilan konzervatív Fideszt képviselheti. A 2000-es időpont tűnik a legkevésbé szerencsésnek, hiszen ekkorra a párt már évek óta a konzervatív térfélen volt jelen. Azonban ez talán kisebb gond, mint elsőre látszik, hiszen a választóknak mindig hosszabb időre van szükségük, hogy feldolgozzák egy párt váltását. Napi kérdésekben (például EXPO, Irak stb.) ez talán csak hetek-hónapok kérdése, de olyan szimbolikusabb síkokon, mint például tekintélyelvűség vagy vallásosság, hosszú évek frusztrációjára van szükség ahhoz, hogy új pártot keressen a polgár.

A párt beágyazottságának növekedése persze csak nagyon korlátozott lehet. Ugyanis nem szabad megfeledkezni arról, hogy a pártrendszer koncentrálódása ez ellen hat. A pártok számának csökkenése (3. táblázat) és a Fidesz nagypárttá válása az ellenkező irányt valószínűsíti. Egy olyan párt bázisa, mely párt a szavazatoknak közel a felét kapja, nem lehet nagyon markáns karakterű. Ahogy nőtt a Fidesz, úgy csökkent annak az esélye, hogy a párt iránti preferencia megjósolható legyen a szavazó sajátosságai alapján. Ezért különösen nagy jelentőségű eredmény az, ha a pártpreferencia kapcsolata az évek során egyes társadalmi jellemzőkkel megmaradt vagy még erősödött is.

Az MSZP esetében nem várunk radikális váltást, hiszen az MSZP a törésvonal ugyanazon oldalán maradt. Ugyanakkor az univerzalistább retorikának megfelelően a párt beágyazottságának csökkenését valószínűsítjük.

3. táblázat. Választási és parlamenti pártok effektív száma

Év	1990	1994	1998	2002
Választási pártok	6,7	5,6	4,6	2,4
Parlamenti pártok	3,7	2,9	3,4	2,2

Forrás: Országos Választási Iroda.

Adataink szerint 1994-ben a Fidesz bázisa a magyar pártrendszernek a legkevésbé tekintélyelvű választói közössége volt. 2002-re azonban a Fidesz-szavazók már a pártrendszer tekintélyelvű sarkában találhatók.³⁵ Miután az SZDSZ szavazóinak különösen karakteres tekintélyellenes profilja alakult ki, a két, egykor oly közeli párt ma már valóban két különböző világ képviselőinek tekinthető (4. táblázat).

4. táblázat. A tekintélyelvűség-skála első főkomponensének értékei pártpreferencia szerint 1994-ben, 2000-ben és 2002-ben

Párt	1994	2000	2002
Fidesz	-0,46	0,03	0,13
SZDSZ	-0,10	-0,44	-1,22
MSZP	-0,11	-0,04	-0,07
MIÉP	-0,03	-0,03	-0,05
MDF	0,37	0,17	-
KDNP	0,26	0,43	-
Munkáspárt	0,47	0,34	-
FKgP	0,55	0,62	-

Az 5. táblázat azt mutatja, hogy 1994-ben a libertariánus orientáció és a vallástalanság növelte a Fideszre szavazás esélyét. 2000-ben egyik tényező sem volt szignifikáns, 2002-ben pedig már csökkentek a fideszes pártpreferencia valószínűségét. A nagyobb településen élők 1994-ben és 2000-ben nem voltak szignifikánsak, 2002-ben viszont már negatívan befolyásolta a szavazást a pártra. A bal-jobb identitás 1994-ben nem volt szignifikáns, a következő két hullámban viszont már szorosan, még hozzá rendkívül szorosan és növekvő erővel függött össze azzal, hogy mennyi szavazatot kapott a párt. Az egyetlen változó, melynek előjele nem változott a kor volt. A Fidesz megmaradt a fiatalabbak pártjának, bár ennek a tényezőnek a hatása csökkent.

A városiassággal és a bal-jobb identitással való kapcsolat megerősödött, a tekintélyelvűséggel és a vallásossággal való kapcsolat átmenetileg elhalványult (miközben előjelet váltott) majd újra erősödést mutatott, de csak a vallásosság esetében érte el az 1994-es szintet.

³⁵ Ez nem jelenti feltétlenül azt, hogy a párt bázisának tekintélyelvűsége abszolút értelemben is emelkedett volna. Abszolút értelemben a népesség egészének tekintélyelvűsége csökkent. A Fidesz esetében inkább csak az állapítható meg, hogy ez a párt nem követte az általános tendenciát.

5. táblázat. A templomba járás, az urbanizáció, a kor, a tekintélyelvűség és a bal-jobb identitás hatása a Fidesz-preferenciára 1994-, 2000- és 2002-ben (öt logisztikus regresszió eredményei)

	1994			
	B	S. e.	Sig.	Nag. R ²
Templomba járás	-0,22	0,08	0,01	0,02
Urbanizáció	0,09	0,09	0,30	0,00
Tekintélyelvűség	-0,54	0,11	0,00	0,06
Bal-jobb identitás	0,11	0,07	0,09	0,01
Kor	-0,06	0,01	0,00	0,15
	2000			
Templomba járás	0,06	0,06	0,31	0,00
Urbanizáció	-0,04	0,07	0,57	0,00
Tekintélyelvűség	0,06	0,08	0,48	0,00
Bal-jobb identitás	0,59	0,06	0,00	0,23
Kor	-0,03	0,01	0,00	0,05
	2002			
Templomba járás	0,15	0,05	0,00	0,02
Urbanizáció	-0,30	0,07	0,00	0,04
Tekintélyelvűség	0,25	0,07	0,00	0,02
Bal-jobb identitás	0,88	0,07	0,00	0,45
Kor	-0,02	0,00	0,00	0,03

Az MSZP-preferencia kapcsolata a vallásossággal mindvégig negatív, de a kapcsolat ereje csökkent (6. táblázat). Az urbanizációs szint 1994-ben még nem volt szignifikáns, 2000-ben és 2002-ben viszont már inkább a városiak pártja az MSZP. A tekintélyelvűséggel való kapcsolat egyik évben sem szignifikáns. A jobboldali identitás mindvégig negatívan függ össze a párt iránti szavazattal. E kapcsolat erősödik, de kevésbé látványosan, mint a Fidesz esetében. A kor 1994-ben még nem függött össze az MSZP-preferenciával, de az utolsó két adatbázisban már erőteljes pozitív kapcsolatot találunk az idősebb korról.

	1994			
	B	S. e.	Sig.	Nag. R ²
Templomba járás	-0,36	0,07	0,00	0,07
Urbanizáció	0,10	0,07	0,19	0,00
Tekintélyelvűség	-0,16	0,09	0,06	0,01
Bal-jobb identitás	-0,75	0,08	0,00	0,27
Kor	0,00	0,01	0,64	0,00
	2000			
Templomba járás	-0,15	0,05	0,01	0,01
Urbanizáció	0,16	0,06	0,01	0,10
Tekintélyelvűség	-0,05	0,07	0,52	0,00
Bal-jobb identitás	-0,73	0,06	0,00	0,32
Kor	0,03	0,00	0,00	0,07
	2002			
Templomba járás	-0,12	0,05	0,02	0,01
Urbanizáció	0,19	0,06	0,00	0,02
Tekintélyelvűség	0,08	0,07	0,24	0,00
Bal-jobb identitás	-0,90	0,07	0,00	0,45
Kor	0,02	0,00	0,00	0,04

Felvethető, hogy a pártok profilját a tekintélyelvűség és a vallásosság terén a kor magyarázza. Az életkor valóban összefügg mindkét változóval mindhárom adatbázisban. Kontrollálva a tekintélyelvűség és a vallásosság hatását a korra, a következők derülnek ki (7. táblázat): 1994-ben a Fidesz szavazóbázisának vallástalansága teljesen, libertariánus irányultsága pedig részben, de nem teljesen, fiatal korának volt betudható. A tekintélyelvűség és a vallásosság pozitív hatása a mai Fidesz-pártiságra nagyobb, mint amit a nyers adatok mutatnak. A robusztus hatásokat a pártbázis még viszonylag mindig fiatal jellege ellensúlyozza.³⁶

Az MSZP esetében az derül ki, hogy a szavazóbázis korát figyelembe véve létezik némi – a 0,05-os szignifikanciaszint körül mozgó – negatív hatása a tekintélyelvűségnek. A korra való kontrollálás után a vallásosság negatív hatása még egyértelműbben domborodik ki.

A fiatal kor és a tekintélyelvűség egyidejű kapcsolódása a Fidesz-preferenciához, valamint ellentettjeik összefüggése az MSZP-szavazattal zavarba ejtő, hiszen tudjuk, hogy a tekintélyelvűség és a kor egymással negatívan korrelál.

E két változó negatív kapcsolata szinte minden országban és minden kultúrában megfigyelhető. Ebben semmi meglepő nincs, hiszen több, a tekintélyelvűség-skálában szereplő kijelentés kifejezetten utal a

³⁶ A törésvonal másik oldalán a vallásosság mindig negatívan függ össze az MSZP-szavazattal, és a korra való kontrollálás tovább erősíti e negatív kapcsolatot.

korra, a generációkra. Azonban, s ez talán a jelen vizsgálat egyik legizgalmasabb eredménye, a tekintélyelvűség és a kor közötti korreláció erőssége jelentősen meggyengült azzal párhuzamosan, hogy a Fidesz³⁷ egyre tekintélyelvűbb üzenetet kommunikált meglehetősen fiatal választói felé: 1994: $r=0,46$, $p<0,0001$; 2000: $r=0,21$, $p<0,0001$; 2002: $r=0,12$, $p=0,002$. Minél fiatalabb, vagyis minél alakíthatóbb gondolkodású korosztályt vizsgálunk (2000-ben és 2002-ben), annál inkább kinyílik a Fidesz és a más pártok közötti olló a tekintélyelvűség tekintetében. Ez a generációk közötti markáns eltérés arra utal, hogy nem csupán a pártok közötti szavazói vándorlás alakítja a profilok közötti eltéréseket, hanem ebben szerepet játszhat, ha csekély mértékben is, a pártok hatása egy adott választói csoport, szubkultúra, jelen esetben egy adott korcsoport gondolkodásmódjára.

A bal-jobb identitás mindkét preferenciával szorosabban összefügg, mint 1994-ben. Az MSZP és a Fidesz választásának ideológiai tartalma tehát megnőtt, pedig a szavazatok rendkívüli koncentrálódása alapján inkább csökkenés lett volna várható.

7. táblázat. A templomba járás és a tekintélyelvűség hatása a kor kontrolálása után a Fidesz- és az MSZP-preferenciára 1994-, 2000- és 2002-ben (négy logisztikus regresszió eredményei)

	Fidesz			MSZP		
	B	S. e.	Sig.	B	S. e.	Sig.
1994						
Templomba járás	-0,09	0,09	0,30	-0,38	0,07	0,00
Tekintélyelvűség	-0,27	0,12	0,02	-0,22	0,10	0,02
2000						
Templomba járás	0,03	0,01	0,00	-0,25	0,06	0,00
Tekintélyelvűség	0,16	0,09	0,07	-0,16	0,08	0,03
2002						
Templomba járás	0,02	0,01	0,00	-0,19	0,06	0,00
Tekintélyelvűség	0,29	0,08	0,00	-0,12	0,07	0,10

Amennyiben a két társadalmi háttérre vonatkozó változó (vallásosság és urbanizáltság) együttes magyarázóerejét a pártpreferenciák társadalmi tartalmának tekintjük (8. táblázat), azt látjuk, hogy a Fidesz-preferencia beágyazottsága előbb csökken, majd az eredeti szint fölé emelkedik. Az MSZP esetében pedig egy egyértelmű monoton csökkenés jeleit látjuk. Mindkét fejlemény megegyezik várakozásainkkal.

³⁷ A folyamatban természetesen az MSZP nem tekintélyelvű beszédmódja is szerepet játszhat, de valószínűleg kisebb súllyal: csak a fiatalok között van az MSZP-bázisnak markáns (tekintélyellenes) profilja, az MSZP-s fiatalok száma viszont meglehetősen alacsony.

	1994	2000	2002
Fidesz	0,02	0,00	0,04
MSZP	0,07	0,03	0,02

Konklúzió

E dolgozat egyik fő célja annak a kitapogatása volt, hogy meddig terjed a pártok hatalma. Az esettanulmány megmutatta, hogy a pártok képesek a pártrendszer társadalmi és attitüdinális alapjait átformálni, megmutatta az átstrukturálás néhány mechanizmusát, de egyben jelezte a voluntarista magyarázatok határait is.

A politikai paletta komoly változásokon esett át Magyarországon az elmúlt másfél évtizedben. E változások kiindulópontjánál ott találjuk az elitek közötti interakciókat és a politikusok racionális kalkulációit. A változások eredményeképpen a pártok és a szavazók között egy új társadalmi és attitüdinális megfelelés jött létre. Ezen elemzés fő tárgya, a Fidesz, képes volt a politikai mező átstrukturálására és választási bázisának átprofilírozására.³⁸ Ezen túl a Fidesz megfiatalította a jobboldalt, s valószínűleg hozzájárult, az MSZP-vel együtt, a kor és a tekintélyelvűség közötti kapcsolat megváltozásához.

A Fidesz-vezetők számára a jobboldalon található agrár-, vallási és nemzeti-konzervatív érdekek biztosították a nyersanyagot. Miután meg lehetett egy olyan ideológiát alkotni, mely egyesítette ezen érdekeket és értékeket, s miután a magyar választási rendszerben hangsúlyosak a többségi elemek és a magas küszöbök, szükséges is, és lehetséges is volt egy átfogó jobboldali platform megalkotása. A Fidesz olyan ideológiára és retorikára talált rá, amely lehetővé tette a jobboldalon található attitüdinális és társadalmi szegmensek koalícióját.

A beszédmód, a társadalmi profil és a szervezeti stratégia egymással összefüggésben változtak. Kezdetben a Fidesz úgy akart a jobboldal vezető pártjává válni, hogy magát egyszerűen a jobboldali preferenciák kompetensebb képviselőjének mutatta, megtartva korábbi szervezeti felépítését. A következő fázisban a párt kapcsolatokat épített ki hagyományos jobboldali társadalmi intézményekkel, újakat hozott létre, szövetkezett az MDF-fel, és megengedte a volt kisgazdáknak és kereszténydemokratáknak, hogy a párt parlamenti frakciójához csatlakozzanak. Végül, a harmadik lépcsőben, a párt társadalmi mozgalmat kezdeményezett, átalakította szervezetét, és intézményesítette (a párton belül és a párt körül) az egykor fragmentált jobboldal integrációját. Úgy tűnik, a szervezeti stratégiáknak lényeges szerep juthat a pártpolitika lehorgonyzásában a 21. században is.

³⁸ A bázis átalakulása nyilván elsősorban új szavazók toborzása és nem a régiek átnevelése révén történt. A kettő közti arány megállapításához paneladatokra volna szükség.

Smith szerint a radikális irányváltásnak egy olyan új ideológia az előfeltétele, mely nem idegeníti el a párt eredeti szavazóit, és ugyanakkor újakat vonz.³⁹ Ez a leírás illik a brit Munkáspártra, de nem a Fideszre. 1993–94-ben a Fidesz új beszédmódjával elidegenítette támogatói nagy részét. A párt szerencsésére népszerűsége olyan nagy volt, hogy szimpatizánsai négyötödének elvesztése után is sikerült bekerülnie a parlamentbe. A brit példától való eltérés magyarázata nem a Fidesz-vezetők ügyetlenségében rejlik, hanem abban a tényben, hogy a Fidesz a törésvonal egyik oldaláról a másikra váltott, míg a Munkáspárt ugyanazon az oldalon maradt. A Fidesz 1993-as népszerűségvesztése és 1996–97-es erősödése nem a magyar politikai struktúra kialakulatlanágának a jele csupán. Inkább arról van szó, hogy egy pártnak nagy árat kellett fizetnie azért, hogy egy törésvonalnak arra az oldalára kerüljön, ahol hosszú távú lehetőségei ígéretesebbek voltak. Az a tény, hogy a Fidesz kis híján ráment erre a váltásra, éppen az átlépett törésvonal erejét bizonyítja.

Orbán hozta tehetségét, a modern médiakommunikációban jártas aktivistát, fiatalok közti népszerűségét, s mindezt letette a jobboldal asztalára. A jobboldal modernizálódása átmenetileg bizonytalanabbá tette a fő törésvonal jellegét, de végül megerősítette a két tábor elválasztó határokat. A szakadék mélyülése jó időre lehetetlenné tette a két oldalhoz tartozó pártok közötti koalíciós alternatívákat.

Általánosítva az eredményeket azt mondhatjuk, hogy pártok időnként egy adott törésvonal „rossz” oldalán, egy náluk jobban beágyazott versenytárs szomszédságában találhatják magukat. Ilyen helyzetben egy párt megkísérelheti eljelentékteleníteni a törésvonalat, új dimenziókat bevezetve a politikai versenybe, vagy megpróbálhat átkerülni a naposabb oldalra. Amennyiben az utóbbi mellett dönt, döntése elkerülhetetlenül gyengíteni fogja átmenetileg a törésvonalat, hiszen a párt olyan támogatókat fog magával vinni, akiknek jellemzői különböznek a befogadó tábor jellemzőitől.

A Fidesz mozgásának jelentőségét jelzi, hogy azt az amerikai irodalomban „realignment”-nek nevezett folyamat kísérőjelenségei jellemezték. Az erős pártidentitással rendelkezők száma lecsökkent,⁴⁰ és a pártrendszer konzervatív-liberális differenciáltsága elhomályosult,⁴¹ majd azután, hogy a Fidesz megszilárdította jobboldali pozícióját, a pártpreferenciák újra megszilárdultak: a másodlagos preferenciákkal rendelkezők száma lecsökkent.⁴² Az új szövetségi rendszerek stabilizálódása után megnövekedett a választási részvétel, a társadalom átpolitizáltsága korábban ismeretlen méreteket ért el, s a szavazatingadozás lecsökkent (1990 és 1994 között 28,3, 1994 és 1998 között 33,6, 1998 és 2002 között 18 százalék volt).

Magyarországon a pártpreferenciák mindig is kapcsolódtak társadalmi-strukturális tényezőkhöz és attitűdökhöz, de a politikai viselkedést a nagyfokú instabilitás jellemezte. A létező törésvonalak sekélyek voltak, a tömegek politikai viselkedését nem hatották át teljes mértékben. A társadalom mobilizálása és politizálása, a pártok közötti konfliktus népi átélése volt a hiányzó faktor. Ezt a hiányt töltötte be a Fidesz

³⁹ Smith 2001.

⁴⁰ Gázsó–Stumpf 1998.

⁴¹ Angelusz–Tardos 1999.

⁴² Gázsó T. 2000.

azáltal, hogy meggyőzte a szavazókat a pártok között zajló konfliktusok személyes relevanciájáról. Más szóval megtanította a polgárokat arra, hogy a politikát egymást kizáró táborok küzdelmeként éljék meg.

A legtöbb felmérés azt mutatja, hogy a tekintélyelvűség, a vallásosság, az urbanizációs szint és az antikommunizmus választja el a jobboldal szavazótáborát a baloldalétól. Ez volt a helyzet az első szabad választás után, és ez a helyzet most is, de a táborokat elválasztó határ stabilizálása a Fidesznek köszönhető. A párt négy fontos eredményt ért el. Átkerült a fő törésvonal egyik oldaláról a másikra, hozzáadta az életkort a táborokat elválasztó ismérvek sorához, egy táborba egyesítette a jobboldali szegmenseket, és kevésbé áthatolható határokat hozott létre a két oldal között. Valószínű, hogy az ötödik változás, az életkor és a tekintélyelvűség közötti korreláció csökkenése is részben a párt üzeneteinek tudható be.

Mindezek a változások azt mutatják, hogy a pártoknak, illetve általánosabban a politikai cselekvőknek nagy hatása lehet a törésvonal-struktúrára. Beszédmódjuk partikularistább vagy univerzalistább irányba való megváltozását társadalmi beágyazottságuk csökkenése vagy erősödése követi.

Ám az adatok a voluntarizmus határait is jelzik. Végül is a baloldal és a jobboldal legtöbb meghatározója azonos maradt, és a politikai vállalkozóknak adaptálódniuk kellett. Az antikommunista és liberális pártoknak (Fidesz, SZDSZ) választaniuk kellett vezérlő értékeik között. Vagyis az elmúlt másfél évtized magyar tapasztalatai a politikusi akarat relevanciáját és korlátait is megmutatta.

Appendix

A tekintélyelvűség-skála itemei 1994-, 2000- és 2002-ben*

	1994	2000	2002
A legfontosabb erények, melyeket a gyerekeknek meg kell tanulniuk, az engedelmesség és a tekintélytisztélet.	x	x	x
A fiataloknak néha lázadó gondolataik vannak, de ahogy felnőnek meg kell tagadniuk ezeket, és be kell illeszkedniük.	x	x	x
A fiataloknak szigorú szabályokra és elszántságra van szükségük, hogy küzdjenek családjukért és hazájukért.	x	x	x
A legtöbb társadalmi probléma megoldódna, ha megszabadulnánk az erkölcsstelen és ferde hajlamú alakoktól.	x	x	x
Az emberek két csoportra oszthatók: erősekre és gyengékre.	x	x	x
Az erkölcsstelen viszonyok annak is köszönhetők, hogy a szülők és a tanárok elfelejtették, hogy a fizikai büntetés még mindig a legjobb módja a nevelésnek. (RWA)	x	x	
Mindenkinek jobb lenne, ha az illetékes hatóságok cenzúráznák az újságokat és a filmeket, hogy a fiatalstágtól távol tartsák a szemetet. (RWA)	x	x	
A legtöbb ember nincs tudatában annak, hogy életünk nagy részét titkos összeesküvések befolyásolják.			x
Ennek az országnak nem annyira törvényekre és politikai programokra van szüksége, mint inkább néhány bátor, fáradhatatlan és odaadó vezetőre, akikben a nép megbízik.			x

*A kérdéseket 1994-ben és 2002-ben négyponos, 2000-ben ötponos Likert-skálán mértük. A tekintélyelvűség-skála a hét item első főkomponensével azonos. Mindegyik faktorelemzés egyetlen főkomponenst eredményezett.

Irodalom

Angelusz Róbert – Tardos Róbert 1999. *A választási erőtér blokkosodása 1994–1998*. In Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.): Magyarország politikai évkönyve, 1999. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közalapítvány. 619–636.

Balázs Magdolna – Enyedi Zsolt 1996. Hungarian Case Studies: The Alliance of Free Democrats and the Alliance of Young Democrats. In Paul Lewis (szerk.): *Party Structure and Organization in East-Central Europe*. Cheltenham, Edward Elgar, 43–65.

Bartolini, Stefano 2000. *The political mobilization of the European left: 1860–1980; The class cleavage*. Cambridge, Cambridge University Press.

Bartolini, Stefano – Mair, Peter 1990. *Identity, Competition, and Electoral Availability: The Stabilization of European Electorates, 1885–1985*. Cambridge, Cambridge University Press.

Bozóki András 1989. Mi a Fidesz és mi nem? *Magyar Narancs*, 1989. október 23.

Cox, Gary 1997. *Making Votes Count: Strategic Coordination in the World's Electoral Systems*. Cambridge, Cambridge University Press.

Csizmadia Ervin 1998. Pártok és agytrösztök. *Politikatudományi Szemle*, 7. évf 4. szám 1–31.

Di Palma, Giuseppe 1973. *The Study of Conflict in Western Society: A Critique of the End of Ideology*. Morristown, N. J., General Learning Press.

Dalton, Russell J. 1998. *Citizen politics in western democracies: public opinion and political parties in the United States, Great Britain, West Germany, and France*. Chatham, N. J., Chatham House.

Dalton, Russell J. – Flanagan, Scott C. – Beck, Paul Allen 1984. *Electoral Change in the Advanced Industrial Democracies: Dealingment or Realignment?* Princeton, Princeton University Press.

Enyedi Zsolt 2000. Clerical and Religious Polarization in Hungary. In David Broughton – Hans-Martin Ten Napel (szerk.): *Religion and Mass Electoral Behaviour*. London, Routledge, 157–176.

Enyedi Zsolt 2003. The Contested Politics of Positive Neutrality in Hungary In John Madely – Enyedi Zsolt (szerk.): *Church and State in Contemporary Europe. The Chimera of Neutrality*. London, Frank Cass, 157–176.

Enyedi Zsolt – Bojan Todosijević 1999. *A magyar parlamenti pártok ideológiai arculata és reprezentatív funkciója. Kutatási jelentés az MTA PTI számára*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete.

Evans, Geoffrey – Heath, Anthony – Lalljee, Mansur 1996. Measuring Left-Right and Libertarian-Authoritarian Values in the British Electorate. *British Journal of Sociology*, 47. évf. szám 93–112.

Eysenck, Hans J. 1954. *The Psychology of Politics*. London, Routledge and Kegan Paul.

Franklin, Mark N. 1992. *The Decline of Cleavage Politics*. In Franklin–Mackie–Valen (szerk.): i. m. 383–405.

Franklin, Mark – Mackie, Thomas T. – Valen, Henry (szerk.) 1992. *Electoral Change: Responses to Evolving Social and Attitudinal Structures in Western Countries*. Cambridge, Cambridge University Press.

Gazsó Ferenc – Stumpf István 1998. *A pártok versenyképessége és szavazótábora*. In Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.): Magyarország politikai évkönyve, 1999. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közalapítvány. 633–648.

Gazsó, Ferenc – Gazsó Tibor 1993. Választói magatartás és pártpreferenciák Magyarországon. *Politikatudományi Szemle*, 2. évf. 4. szám 104–142.

Gazsó Tibor 2000. *A politikai erőter változásai 1999-ben*. In Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.): Magyarország politikai évkönyve, 2000. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közalapítvány 736–792.

Katz, Richard – Mair, Peter (szerk.) 1994. *How Parties Organize: Change and Adaptation in Party Organizations in Western Democracies*. London, Sage.

Kitschelt, Herbert 1992. The Formation of Party Systems in East Central Europe. *Politics & Society*, 20. évf. 1. szám 7–50.

Kitschelt, Herbert 1994. *The Transformation of European Social Democracy*. Cambridge, Cambridge University Press

Kitschelt, Herbert 1995. *The Radical Right in Western Europe*. Ann Arbor, University of Michigan Press.

Kitschelt, Herbert – Mansfeldova, Zdenka – Markowski, Radoslaw – Tóka Gábor 1999. *Post-Communist Party Systems: Competition, Representation, and Inter-Party Competition*. Cambridge, Cambridge University Press.

Knutsen, Oddbjorn – Scarbrough, Elinor 1995. Cleavage Politics. In van Deth, Jan W. – E. Scarbrough, Elinor (szerk.): *The Impact of Values*. Oxford, Oxford University Press.

Lane, Jan-Erik – Ersson, Svante O. 1994. *Politics and society in Western Europe*. London, Sage Publications.

Lipset, Seymour Martin – Rokkan, Stein. 1967. Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments: An Introduction. In uők (szerk.): *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*. New York, Free Press, 1–64.

Mair, Peter 1997. *Party System Change: Approaches and Interpretations*. Oxford, Clarendon Press.

Magyar Hírlap, 2002. december 7.

Middendorp, Cees P. 1978. *Progressiveness and Conservatism: The Fundamental Dimensions of Ideological Controversy and Their Relationship to Social Class*. Hague, Mouton Publishers.

Middendorp, Cees P. 1989. Models for Predicting the Dutch Vote along the Left-Right and the Libertarianism-Authoritarianism Dimensions. *International Political Science Review*, 10. évf. szám 279–308.

Népszabadság, 2004. június 30.

Poguntke, Thomas 2000. *Parties Without Firm Social Roots? Party Organisational Linkage Thomas*. Keele European Parties Research Unit (KEPRU), Working Paper. No. 13.

Polonyi Gábor – Závecz Tibor 1994. *Parlamentari pártok '93*. In Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.): Magyarország politikai évkönyve, 1994. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közalapítvány 654–666.

Przeworski, Adam – Sprague, John 1986. *Paper Stones*. Chicago, Chicago University Press

Rae, Douglas W. – Taylor, Michael 1970. *The analysis of political cleavages*. New Haven, Yale University Press.

Rokkan, Stein 1999. State Formation, Nation Building, and Mass Politics in Europe. In Flora, Peter (szerk.): *The Theory of Stein Rokkan*. Oxford, Oxford University Press.

Sartori, Giovanni 1969. From the Sociology of Politics to Political Sociology. In Lipset, Seymour M. (szerk.): *Politics and the Social Sciences*. New York, Oxford University Press, 65–100.

Smith, Gordon 2001. Changing Conditions of Party Competition: A New Model Party? In Moshe Maor – Reuven Y. Hazan (szerk.): *Parties, Elections and Cleavages: Israel in Comparative and Theoretical Perspective*. London, Frank Cass, 52–65.

Tóka Gábor 1992. A kakukk fészke. Pártrendszer és törésvonalak Magyarországon. *Politikatudományi Szemle*, 1. évf. 2. szám 123–159.

Van der Eijk, Cees – Franklin, Mark – Mackie, Tom – Valen, Henry 1992. *Cleavages, Conflict Resolution and Democracy*. In Franklin–Mackie–Valen (szerk.): i. m.

Zuckerman, Alan 1975. Political Cleavage: A Conceptual and Theoretical Analysis. *British Journal of Political Science*, 5. évf. 2. szám 231–248.

www.mpee.hu/dok/kiadvany.shtml